

В.І. Царенко*

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ ОСОБОВОГО СКЛАДУ У ДЕРЖАВНІЙ ПРИКОРДОННІЙ СЛУЖБІ УКРАЇНИ

Розбудова України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної і правової держави, формування державної прикордонної служби України, як правоохоронного органу спеціального призначення, зміна концептуальних підходів до охорони державного кордону обумовлює необхідність підвищення професіоналізму прикордонників, а саме: вдосконалення їх професійно-правових знань, формування правових переконань, звичок правомірної соціально-активної поведінки. Такого стану можна досягти за умов цілеспрямованого, систематичного, належно організованого правового виховання¹.

Правове виховання різних категорій громадян давно є об'єктом дослідження вчених-юристів України. Зокрема поняття правового виховання молоді, його мету, завдання, види та форми досліджували В.П. Зенін, М.І. Козюбра, В.О. Котюк, В.В. Оксамитний, П.М. Рабінович²; над питаннями методології та методики правового виховання учнівської молоді працювали В.В. Головченко, Г.І. Неліп, М.І. Неліп³; сутність, функції і механізм правового виховання курсантів вищих навчальних закладів МВС України досліджував С.М. Легуша⁴; поняття, мету, завдання, форми, методи та засоби правового виховання прикордонників досліджував автор даної статті⁵. Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що правове регулювання правового виховання військовослужбовців прикордонників залишилось поза увагою наукових досліджень вчених юристів, і цьому присвячується дана стаття.

Мета даної публікації — дослідити правове регулювання організації правового виховання особового складу Державної прикордонної служби України (далі — ДПС України) у вузькому розумінні (тільки акти Адміністрації ДПС України), виявити недоліки розглянутих правових актів та запропонувати шляхи усунення цих недоліків.

Правове виховання особового складу є елементом усєї виховної роботи у ДПС України. Правове регулювання даного виду діяльності здійснено Директивою ДПС України від 19 липня 2004 року № 540 "Про організацію виховної роботи з особовим складом Державної прикордонної служби України" (далі — директива). У даному внутрішньовідомчому систематизованому нормативно-правовому акті визначено завдання виховної роботи у ДПС України, її напрямки (гуманітарна підготовка, інформування особового складу, правове інформування, день правових знань, культурно-виховна робота, військово-соціальна робота), викладено систему виховання прикордонників⁶. У подальшому систему виховної роботи із особовим складом ДПС України було конкретизовано у наказі Голови Держприкордонслужби № 581 від 2 липня 2005 року "Про затвердження Системи виховної роботи в підрозділах охорони державного кордону України, на

© Царенко В.І., 2005

* *начальник кафедри теорії та історії держави і права Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, кандидат юридичних наук*

¹ Скурихин С. Правовая культура военнослужащих в Украине // Юридический вестник. — 2003. — № 1. — С. 74.

² Правовое воспитание молодежи. — К.: Наукова думка, 1985. — С. 3-320.

³ Головченко В.В., Неліп Г.І., Неліп М.І. Правове виховання учнівської молоді: питання методології та методики. — К. "Наукова думка", 1993. — С. 4-132.

⁴ Легуша С.М. Сутність, функції і механізм правового виховання курсантів вищих навчальних закладів МВС України: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. — Київ, 2002. — 215 с.

⁵ Царенко В.І. Формування правосвідомості особистості військовослужбовців-прикордонників України: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. — Київ, 2003. — 209 с.

⁶ Про організацію виховної роботи з особовим складом Державної прикордонної служби України: Директива Адміністрації Державної прикордонної служби України, 19 липня 2004 року, № 540. — Київ, 2004. — 6 с.

кораблях морської охорони ” (далі — система). Згідно із даним наказом система виховної роботи у в підрозділах охорони державного кордону України, на кораблях морської охорони України охоплює такі види: а) виховну роботу відділення прикордонного контролю; б) виховну роботу прикордонної застави змішаного комплектування; в) виховну роботу прикордонної застави, яка комплектується військовослужбовцями за контрактом; г) виховну роботу корабля морської охорони; д) виховну роботу катера морської охорони; е) виховну роботу підрозділу забезпечення; є) виховну роботу мобільної прикордонної застави; ж) виховну роботу навчальної роти (застави)⁷.

Запропонована у директиві та наказі Голови Держприкордонслужби № 581 система створена із урахуванням специфічних особливостей несення прикордонної служби (цілодобове виконання бойового завдання прикордонними підрозділами по охороні державного кордону в умовах віддаленості від органів охорони кордону) та спрямована винятково на забезпечення оперативно-службової діяльності, має суто прагматичний зміст. Вона доступна для розуміння кожним начальником підрозділу кордону як важлива складова його управлінської діяльності. У системі мінімізовано кількість виховних заходів з одночасним підвищенням їх змісту та якості проведення. Її можливо реалізувати незалежно від інтенсивності оперативно-службової діяльності і рівня укомплектованості підрозділу. У системі акцентовано увагу на те, що у підрозділах кордону (на заставі) не повинні писатись папери, а повинна проводитись практична робота з персоналом, а офіцери підрозділів кордону для проведення виховної роботи з персоналом повинні отримувати всі методичні матеріали. Системою розподілено функції щодо методичному забезпеченню виховної роботи між управлінням виховної роботи, відділом виховної роботи регіонального управління, відділом виховної роботи органу охорони кордону. Зазначено, що заступники комендантів по роботі з особовим складом забезпечують доведення методичних матеріалів до 100 % підпорядкованих підрозділів кордону і контролюють проведення заходів згідно з тематикою інформаційних та культурно-просвітніх заходів у підрозділах на місяць; заступники начальників застав, відділень по роботі з особовим складом проводять заходи згідно з тематикою інформаційних та культурно-просвітніх заходів у підрозділах на місяць.

В основу визначення необхідної та достатньої кількості і переліку заходів виховного характеру взято те, що, по-перше, система роботи з офіцерами, прапорщиками, військовослужбовцями за контрактом та працівниками має забезпечити належний рівень їх інформованості, а, по-друге, система роботи з військовослужбовцями строкової служби повинна забезпечити належний морально-психологічний стан вказаних військовослужбовців під час їх служби в ДПС України. Зокрема система виховної роботи з офіцерами, прапорщиками, військовослужбовцями за контрактом на місяць, нараховує п'ять заходів виховного характеру з яких правовиховний лише один, що становить 20 % від усіх виховних заходів; у системі виховної роботи з військовослужбовцями строкової служби збільшено кількість правовиховних заходів до п'яти із сімнадцяти на місяць і становить 30 % від усіх виховних заходів. Тривалість проведення заходів може скорочуватись залежно від рівня напруженості оперативно-службової діяльності підрозділу кордону та рівня службового навантаження на особовий склад⁸.

Таким чином, у розглянутих внутрішньовідомчих нормативно-правових актах створено дійсно дієву систему виховної роботи із персоналом ДПС України. Однак, на нашу думку: **по-перше**, необхідно підвищити кількість правовиховних заходів у системі або хоча б надати правового спрямування заходам загальновиховного характеру тому, що правовиховні заходи озброюють прикордонників їх професійними правовими знаннями, виховують у них повагу до права та їх конституційного обов'язку захисника Вітчизни, формують звичку правомірної поведінки та готовність до цілеспрямованої правомірної діяльності по охороні державного кордону України у

⁷ Про затвердження Системи виховної роботи в підрозділах охорони державного кордону України, на кораблях морської охорони: Наказ Адміністрації Державної прикордонної служби України, 2 липня 2005 року. — Київ, 2005. — 12 с.

⁸ Там само.

складних на сьогодні умовах на державному кордоні, де зростає контрабанда, незаконний обіг наркотичних речовин, зброї, крадених автомобілів, а також контрабанда людей, в умовах переорієнтації міжнародних каналів переміщення контрабанди, у тому числі наркотичних засобів на маршруті Південно-Східна Азія — Західна Європа, з балканського на український напрямок, в умовах активізації діяльності злочинних угруповань щодо втягування у протиправну діяльність на державному кордоні військовослужбовців ДПС України, збільшення кількості спроб підкупу та морального тиску на прикордонників і членів їх сімей, а головне в умовах формування **правоохоронного органу спеціального призначення** — Державної прикордонної служби України. **По-друге** доцільно нормативно визначити мету правового виховання прикордонників, а саме конкретно визначити мету правовиховного заходу, мету напрямку правовиховної роботи та кінцеву мету всієї правовиховної системи.

Мета — це уявна і бажана майбутня подія чи стан, здійснення яких є проміжним причинним кроком на шляху до мети, що є своєрідним уявленням результату нашої дії⁹.

Мета правовиховного процесу є складовою частиною системи правового виховання, а разом із тим і його стрижнем, віссю, що надає системі правового виховання цілісності. Метою функціонування складної системи правового виховання в нашому суспільстві є формування правової свідомості, без якої неможлива правильна юридична оцінка реальних життєвих обставин (юридична кваліфікація), що забезпечує якісну реалізацію норм права¹⁰. А. С. Макаренко писав: “Я під метою виховання розумію як програму молоді особистості, програму людського характеру, причому в поняття характеру я вкладаю весь зміст особистості, тобто і характер зовнішніх виявів, і внутрішньої переконаності, і політичне виховання, і знання — рішуче всю картину людської особистості: я вважаю, що ми, педагоги, повинні мати таку програму людської особистості, до якої ми повинні прагнути”¹¹.

Аналізуючи наукові праці В.В. Головченка, О.В. Дамаскіна, В.Р. Зюбіна, В.О. Котюка, С.М. Легуши, М.І. Козюбри, Г.І. Неліп, М.І. Неліпа, В.В. Оксамитного, Є.І. Федика та Указ Президента України від 16 листопада 2000 року “Про Програму дій, спрямованих на підтримання режиму державного кордону України і прикордонного режиму, розвиток Прикордонних військ та митних органів на період до 2005 року”, положення “Про органи виховної роботи Прикордонних військ України”, затверджене наказом Голови Держкомітету — командуючого прикордонними військами України від 30 вересня 1995 року № 390, на нашу думку, можна виділити кінцеву мету право виховної роботи та мету напрямку правового виховання прикордонників¹².

Кінцевою метою правового виховання персоналу у ДПС України є підвищення правової свідомості, правової культури для неухильного дотримання вимог законодавства та кваліфікованого його застосування під час виконання завдань із охорони державного кордону України; формування особистості військовослужбовця, який глибоко усвідомлює державну незалежність і призначення Державної прикордонної служби України у справі забезпечення безпеки держави, усвідомлює своє місце і громадянську позицію у цій справі, формування ясного розуміння ним правової основи держави, поваги до її законів і беззастережне їх дотримання.

Цілями напрямків правовиховної роботи серед військовослужбовців-прикордонників, на

⁹ Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. — 6-е изд., перераб. и доп. — М.: Политиздат, 1991. — С. 506.

¹⁰ Коментар до Конституції України. Друге видання, виправлене й доповнене. — Київ, 1998. — С. 62—63; Бойков А.Д. Личность и уважение к закону: социологический аспект. — М., 1979. — С. 11; Чвялева Е.В. Правовое воспитание и юридическая квалификация // Проблемы правового воспитания: Межвузовский сборник научных трудов. — Свердловск, 1988. — С. 61; Легуша С.М. Вказ. праця. — С. 40; Лихачов Б.Т. Теория коммунистического воспитания. — М.: Педагогика, 1974. — С. 17.

¹¹ Макаренко А.С. Педагогические сочинения. В 8 т. — М.: Педагогика, 1985. — Т. 4. — С. 263.

¹² Головченко В.В. Эффективность правового воспитания: понятие, критерии, методика измерения. — К.: Наукова думка, 1985. — С. 26; Дамаскин О.В., Зюбин В.Р. Правовое воспитание курсантов. Готовится приказ. — М.: Воениздат, 1990. — С. 6; Котюк В.О. Теория права. — К.: Вентури, 1996. — С. 97; Легуша С.М. Вказ. праця. — С. 298; Федик Є.І. Правова культура студентів-юристів: науково-теоретичні та прикладні аспекти формування. Дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. — Чернівці, 1998. — С. 52.

нашу думку, є такі.

По-перше, набуття прикордонниками правових знань і ознайомлення їх із сучасними правовими ідеями та конкретними правовими нормами традиційних галузей права та нормами військового права. При цьому необхідно відштовхуватися від наявних у них базових знань та надавати їм можливість для самостійної роботи із нормативними актами та джерелами правознавства.

По-друге, формування у військовослужбовців-прикордонників поваги до правового закону і тих цінностей, які вони охороняють, відданості конституційному обов'язку, Військовій присязі, народу України, оскільки повага до закону — міцне переконання в його великій цінності для всіх членів суспільства, яка виражається в установці (орієнтації) даного суб'єкта на безумовно правомірну поведінку.

По-третє, формування вмінь застосовувати норми права в конкретних службово-бойових ситуаціях. Такі вміння (навички) повинні базуватися на знанні як матеріального, так і процесуального права. Правові знання і переконання можуть запроваджуватись у практичну діяльність тільки за наявності спеціальних вмінь діяти в правовому полі, що відрізняє цю діяльність від поведінки, регульованої правилами естетики й етичними нормами.

Саме правовий досвід, який виходить за межі спостережень (особиста участь у правоохоронній, правозастосовчій, правовиховній діяльності), має вирішальну роль у формуванні правової свідомості прикордонників.

По-четверте, зміцнення на конституційній основі єдиноначальності, правопорядку і військової дисципліни. Тому що військова дисципліна є найважливішим елементом постійної бойової готовності. Необхідність міцної військової дисципліни обумовлена особистостями військової організації, характером виконуваних ДПС України завдань, своєрідністю умов, у яких відбувається діяльність даної служби. Особливо підвищилось значення військової дисципліни в сучасних умовах реформування Прикордонних військ у ДПС України та розбудови правової держави України. Адже дисципліна — складне й багатогранне суспільне явище, категорія не тільки політична, моральна але й правова.

По-п'яте, попередження нестандартних відносин і злочинів серед різних категорій військовослужбовців-прикордонників на різних етапах вчинення правопорушення.

Крім цього, кожен правовиховний захід має свої правовиховні цілі. Це знання конкретної правової норми чи поняття, виховання конкретної якості у прикордонника. Дана мета визначається стосовно кожного конкретного випадку із урахування умов і наявних засобів а також категорії особового складу.

По-третє, вважаємо за доцільне визначення конкретного змісту методичних матеріалів, обов'язок по розробленню яких покладено відповідно до директиви на управління по вихованню та виховні відділи. Тому пропонуємо управлінню з виховної роботи департаменту по роботі з особовим складом розробити тематичний план правового виховання персоналу державної прикордонної служби України, мета якого має розкривати і конкретизувати мету всієї правовиховної роботи у ДПС України, тобто мову ведемо саме про зміст правового виховання прикордонників.

Таким чином, у нашому баченні, запропонована система виховної роботи із персоналом ДПС України, потребує подальшого вдосконалення. А саме: доцільно правове виховання визначити основним напрямком виховної роботи; пропонуємо нормативно визначити мету правовиховного заходу, мету напрямку правовиховної роботи та кінцеву мету всієї правовиховної системи та на підставі цього визначити зміст правовиховних заходів.

Перспективи подальших розвідок даного напрямку, у нашому баченні, це визначення змісту правовиховних заходів із різними категоріями військовослужбовців Державної прикордонної служби України.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою теорії та історії держави і права
Національної академії Державної прикордонної служби України
(протокол № 1 від 15 вересня 2005 року)*